

УДК 338.124.4 (477)

С.В.Доцин,

Вінницький державний педагогічний університет ім. М.Коцюбинського,
м. Вінниця

СВІТОВА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА КРИЗА 2008-2009 РОКІВ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇНІ

Проаналізовано основні причини виникнення та характер світової фінансово-економічної кризи. Досліджено особливості економічної кризи в Україні.

Проанализированы главные причины возникновения и характер мирового финансово-экономического кризиса. Исследованы особенности экономического кризиса в Украине.

In this article are analysed the main reasons for origin of the world's financial economic crisis and it's character. The peculiarities of the economic crisis in Ukraine are re searched.

Ключові слова: фінансово-економічна криза; криза надвиробництва; зовнішній борг; державний борг; капіталізація; рефінансування; економічне зростання.

Глобальна фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. стала однією з найважливіших подій в економічному житті світу на початку ХХІ ст., вплинувши на розвиток всіх країн. Але, незважаючи на значну увагу до неї з боку зарубіжних та вітчизняних авторів, дискусійними залишаються питання про її характер, причини виникнення та особливості.

У статті В.Геєця проаналізовано процес формування і розвитку фінансово-економічної кризи в Україні [2, с.5-15]. А.Чухно досліджує природу і типи економічних криз, аналізує особливості сучасної фінансової кризи та шляхи її подолання [9, с.4-18]. А.Мазаракі і Т.Мельник досліджують причини, особливості та шляхи подолання економічної кризи в Україні [5, с.5-15]. В статті М.Сивульського досліджено причини посилення фінансово-економічної кризи в Україні, обумовлені проблемами структури економіки та її інституційного регулювання [7, с.3-19]. Б.Корнійчук аналізує основні концепції причин глобальної фінансово-економічної кризи [3, с.19-26].

Метою статті є з'ясування причин виникнення і характеру світової фінансово-економічної кризи та особливостей її перебігу в Україні, а також аналіз основних антикризових заходів та їх економічних наслідків.

Світова фінансово-економічна криза 2008-2009 рр., зародившись на ринку іпотечного кредитування США (точкою відліку її початку вважають 15 вересня 2008 р., коли збанкрутував один з найбільших інвестиційних банків США – «Lehman Brothers»), в умовах глобалізації стрімко поширилася по всьому світу та помітно вплинула на українську економіку та фінансово-банківську систему.

Причинами іпотечної кризи у США були: дуже швидке зростання так званих нестандартних іпотечних кредитів із 190 млрд. дол. у 2001 р. до 2,5 трлн. дол. наприкінці 2008 р. [8, с.77], що надавались без належної оцінки платоспроможності позичальників, та видача на їх основі похідних цінних паперів (CDO, MBS тощо) іпотечними та інвестиційними банками. Недостатнє врахування існуючих ризиків останніми в умовах падіння цін на нерухомість і зростання процентних ставок призвели до обвалу іпотечного ринку і

банкрутства провідних інвестиційних банків США.

Під час Вашингтонського саміту «Група двадцяти» визнала головною причиною світової фінансової кризи «неадекватну оцінку ризиків спекулятивного інвестування фінансових ресурсів», а також відсутність відповідної регулятивної системи [4, с.73].

Отже, в цілому можна стверджувати, що фінансова криза в світі була зумовлена насамперед стрімким зростанням масштабів спекулятивного капіталу, який в гонитві за вищим прибутком відірвався від реальної платоспроможності позичальників.

Безпосереднім наслідком фінансової кризи стало різке кредитне стиснення всієї світової економіки: втрати банківського капіталу ще у жовтні 2008 р. сягнули 800 млрд. дол., обсяг кредитування скоротився на суму близько 4 трлн. дол. [8, с.79]. Кредитне стиснення світової економіки призвело до скорочення сукупного попиту і стало причиною циклічного спаду економіки. Під час економічної кризи (IV квартал 2008р. – I квартал 2009р.) ВВП Японії скоротився на 6,2%, Німеччини – на 5,8%, Великобританії (IV 2008р. – III квартал 2009р.) – на 5,3%, США (IV квартал 2008р. – II квартал 2009р.) – на 3,2%. Загалом протягом 2009 р. ВВП Японії зменшився на 5,3%, країн Євросоюзу – на 4,2% (в т. ч. Великобританії та Німеччини – на 4,8%), США – на 2,5%. В країнах колишнього СРСР ВВП скоротився на 6,6% (в Росії – на 7,9%). В той же час в багатьох країнах, що розвиваються, і насамперед в найкрупніших, що мають потужний внутрішній ринок, економічне зростання взагалі не переривалось кризою: ВВП Китаю зріс в 2009 р. на 8,7%, Індії – на 5,6%. В цілому світовий ВВП у 2009р. зменшився на 0,8% [6, с.18].

Світова фінансова криза призвела до масового виведення грошей з України іноземними фінансовими інститутами, і в першу чергу – спекулятивних короткострокових капіталів, що в поєднанні з внутрішніми кризовими явищами фінансово-банківської системи України значно загостило фінансову кризу в нашій країні.

До внутрішніх проблем розвитку фінансово-банківської системи України слід віднести, по-перше, стрімке зростання обсягів кредитування і, насамперед, споживчого, (у 2005-2008 рр. – в 7.9 рази), не підкріплене реальним зростанням ВВП [1, с.12]. По-друге – безконтрольне нарощування зовнішнього боргу суб'єктів економіки, який станом на 1.10.2008р. сягнув 105.4 млрд. дол., в т.ч. банків – 42,1 млрд. дол. Зовнішній борг у цілому порівняно з 1.01.2005 р. зріс у 3,2 рази, в т.ч. банків – у 14,1 рази [7, с.11]. По-третє, високий рівень доларизації кредитів, який за підсумками 2008р. в цілому досяг 59,1%, в т.ч. для фізичних осіб – 65,8% [2, с.6]. По-четверте, низький рівень ліквідності та капіталізації банків. По-п'яте, значна розбіжність між вимогами банків за кредитами та депозитами (відповідно 671,6 і 206,3 млрд. грн. на 1.12.2008 р). По-шосте, зростання питомої ваги довгострокових кредитів усередині країни (насамперед споживчих) при

відносно короткострокових зовнішніх позиках банківського сектора.

Слід зазначити, що велику роль у загостренні цих проблем відіграла політика самого Національного Банку України, який не відреагував на непропорційне нарощування кредитування та його структурні диспропорції, високий рівень зовнішньої заборгованості банків і доларизації кредитів, не підвищив вимоги до рівня ліквідності та капіталізації банків. До того ж інформація щодо власників домінуючих частин у комерційних банках є прихованою, що перешкоджає капіталізації банків [2, с.11].

Отже, вітчизняні банки за рахунок дешевих зовнішніх запозичень нарощували переважно споживче кредитування домогосподарств (в основному в доларах), заробляючи на різниці процентних ставок. При цьому знизився рівень вимог банків до реальної платоспроможності клієнтів, погіршилась якість банківського менеджменту.

В умовах фінансової кризи і низького рівня довіри населення до банків відбувся масовий відтік депозитів (у вересні 2008 р. – лютому 2009 р. – 65,9 млрд. грн.), що зменшило кредитні можливості банків і збільшило вартість кредитів у національній валюті з 18,7% у вересні до 26,5% у січні 2009 р., відбившись на реальному секторі економіки.

Відплив короткострокових капіталів з України (у IV кварталі 2008р. – 6,1 млрд. дол.), скорочення обсягів експорту і зовнішнього кредитування зменшили пропозицію доларів в Україні. В той же час стрімко зріс попит на них для повернення фізичними та юридичними особами доларових кредитів і для обслуговування зовнішньоторговельних операцій (в умовах величезного від'ємного сальдо торговельного балансу України в 2008 р. – 13,5 млрд. дол.). Це призвело до обвальної девальвації гривні (близько 60%), яка, в свою чергу, посилила інфляційні процеси і загострила проблему повернення доларових кредитів. За оцінкою М.І.Сивульського, громадяни-боржники втратили щонайменше 30 млрд. грн. [7, с.14].

Світова фінансово-економічна криза зумовила кредитне стиснення в українській економіці і падіння сукупного попиту (насамперед через зниження попиту на продукцію українських експортерів та інвестиційного попиту). Що й стало безпосередньою причиною надзвичайно глибокої циклічної кризи надвиробництва. Потрібно наголосити, що це була перша за роки незалежності циклічна криза (кризу 1991-1999 рр. слід класифікувати як трансформаційну), і що виникла вона в умовах завершення в цілому переходу України до ринку і її досить тісної інтеграції до світового економічного простору.

Циклічна криза виявила і вкрай загострила всі існуючі в українській економіці серйозні проблеми: а) технологічна відсталість і недосконалість структури виробництва; б) високий рівень витратності виробництва і низький рівень конкурентоспроможності продукції (у 2007-2009 рр. за рівнем конкурентоспроможності Україна спустилась з 73 на 82 місце серед 130 країн);

в) недиверсифікована, сировинна структура експорту (частка товарів сировинного характеру в структурі українського експорту складає 75%, а в структурі світового – всього 25%), що в умовах відкритості економіки сформувало високу залежність динаміки українського ВВП від зовнішньоекономічної кон'юнктури; г) незавершеність ринкового реформування економіки і нерозвиненість багатьох важливих сфер його інфраструктури; д) надмірний рівень споживання за рахунок зовнішніх запозичень і швидкого зростання імпорту і низький рівень нагромадження; е) вузькість внутрішнього ринку.

Саме ці проблеми обумовили дуже сильний спад в українській економіці. Так, в 2009 р. обсяг ВВП скоротився на 15,1%, обсяги промислового виробництва – на 21,9%, будівництва – на 45,9%, валового нагромадження основного капіталу – 46,2%, експорту – 40,7%. Серед промислових видів діяльності найбільше постраждали від кризи машинобудування (скорочення виробництва на 45,1%) та експортоорієнтоване металургійне виробництво – 26,6% [5, с.8].

Такі стрімкі темпи падіння економіки були зумовлені різким зниженням попиту на сировинну продукцію українських експортерів в умовах світової кризи (металургія і хімічна промисловість), а також скороченням обсягів кредитування та інвестування (будівництво, машинобудування).

Ще однією характерною особливістю економічної кризи в Україні був досить високий темп інфляції (в 2009 р. – 12,3%) на фоні глибокого спаду виробництва, тобто так звана стагфляція, обумовлена насамперед девальвацією гривні і здорожчанням імпорту. Стагфляція спричинила суттєве зниження реальних доходів населення.

Сучасні економісти по-різному пояснюють причини світової фінансово-економічної кризи. Так, на думку Ж.Атталі причиною сучасної кризи є обмежений доступ до інформації і те, що інформація поширюється по світу нерівномірно [3, с.20]. Для пояснення глобальної кризи Дж.Сорос використовує концепцію рефлексивності, яка передбачає недостатній зв'язок між мисленням учасників та реальним станом речей [3, с.21]. На думку С.Глазьева, сучасна глобальна криза є проявом закономірностей, що визначені концепцією довгострокового економічного розвитку [3, с.22]. Ю.Пахомов та С.Пахомов сучасну кризу пов'язують із борговою споживчою моделлю життєдіяльності. С.Вайн причиною кризи називає скупість банкірів, перевагу особистих інтересів над суспільними [3, с.24-25].

На нашу думку, криза 2008-2009 рр. є глобальною фінансово-економічною кризою. Виникнувши в фінансовому секторі, в умовах глобалізації, вона стрімко поширилась по всьому світу, спричинивши падіння сукупного попиту і виникнення чергової циклічної кризи надвиробництва. Глибинні причини кризи вкорінені в самій природі ринкової (капіталістичної) економіки: прагненні до максимізації прибутку в умовах децентралізованого прийняття

рішень, що й обумовлює надвиробництво благ (причому не тільки матеріальних, а й фінансових, нематеріальних). А глибина даної кризи пояснюється її співпадінням із початком спадної хвилі п'ятого великого циклу.

Для подолання фінансово-економічної кризи розвинуті західні країни розробили безпрецедентні, за розмірами вливань в економіку, антикризові програми, ключовими елементами яких є стабілізація фінансової системи (зниження ставок рефінансування до їх майже нульового значення, рекапіталізація банків, збільшення державних гарантій за вкладами населення, націоналізація банків, викуп проблемних банківських кредитів) та фіскальне стимулювання (за рахунок зниження податків, збільшення дефіцитів бюджетів і зростання державної заборгованості). За даними ОЕСР загальний обсяг фінансової підтримки фінансового сектора в США становив 73,7% ВВП, у Великобританії – 47,5% ВВП. При цьому розміри бюджетних дефіцитів в цих країнах склали відповідно 10,7% і 11,5%, а державного боргу – 89,6% і 82,3% ВВП [4, с.71-72].

В результаті реалізації антикризової програми спад в II-III кварталах 2009 року припинився і почалось повільне відновлення їх економіки. Так, в 2010 р. ВВП Великобританії за прогнозними даними зріс на 1,3%, а США – на 2,7%.

Особливістю України було те, що урядом так і не було розроблено чіткої антикризової програми. Разом з тим Національним банком та урядом було вжито низку невідкладних антикризових заходів: Нацбанком здійснювалося рефінансування комерційних банків, проводилися валютні аукціони на умовах загальної конкуренції та доступу всіх їх учасників, урядом здійснювалася капіталізація банків на суму понад 29,3 млрд. дол. завдяки випуску внутрішніх держоблігацій.

Однак антикризові заходи українського регулятора важко назвати ефективними. Незважаючи на величезні обсяги рефінансування банків НБУ (у жовтні 2008 – червні 2009 рр. – понад 160 млрд. грн.) [7, с.13], рівень ліквідності банків суттєво не зріс. Ресурси, виділені НБУ на рефінансування банків, часто використовувались не на кредитування економіки, а на купівлю валюти та повернення іноземних боргів. Не маючи стратегії вирішення проблем банків, НБУ вдається до таких неефективних заходів, як продовження строків проблемних кредитів, зниження вимог до них тощо.

І все ж в 2010 році ситуація в фінансовому секторі дещо поліпшилась. Поступово відновлюється довіра до банків, збільшились обсяги депозитів, зросли обсяги кредитування не фінансових корпорацій і суттєво знизились процентні ставки за кредитами (із 23,4% у січні 2009р. до 13,0% в липні 2010 р.). З початку 2010 року із відновленням попиту на продукцію українських експортерів і зростання кредитуванням реальної економіки відбувся перехід до фази поживавлення. ВВП в 2010 р. зріс на 4,5%.

Проте ключові проблеми української економіки залишаються невирішеними.

Її залежність від зовнішньоекономічної кон'юнктури є дуже сильною, тому й економічне зростання носить нестійкий, пов'язаний з ризиком характер. До того ж накопичено досить значний корпоративний і державний зовнішній борг, який необхідно обслуговувати. А це обмежує можливості економічного зростання. За існуючих темпів економічного зростання на докризовий рівень ВВП 2008 р. українська економіка зможе вийти в другій половині 2013 року, а на рівень 1990 р. – лише в 2020 р.

Тому дуже важливим є прискорення економічного зростання і забезпечення його стійкості на основі технологічної модернізації, розвитку постіндустріального сектору V і VI технологічного укладів, державного стимулювання інвестиційної діяльності, повнішого фінансування освіти і науки, диверсифікації структури експорту в напрямку готової високотехнологічної продукції, завершення реформування економіки.

Список використаних джерел:

1. Буковинський С. Фінансова криза в Україні: вплив на розвиток економіки та деякі заходи досягнення фінансової стабілізації // Фінанси України. – 2010. – №10. – С.10-30.
2. Геєць В. Формування і розвиток фінансової кризи 2008-2009 років в Україні // Економіка України. – 2010. – №4. – С.5-15.
3. Корнейчук Б. Економісти о причинах кризиса // Економист. – 2010. – №5. – С.19-26.
4. Кузнецов О. Особливості антикризової програми «Групи двадцяти» // Економіка України. – 2011. – №1. – С.70-79.
5. Мазаракі А., Мельник Т. Економіка України в умовах кризи // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2010. – №4. – С.5-14.
6. Олефір В. Кон'юнктура зовнішніх ринків у 2010 році // Економист. – 2010. – №5. – С.18-20.
7. Сивульський М. Національні особливості фінансової кризи // Фінанси України. – 2009. – №7. – С.3-19.
8. Уманців Ю. Глобальні фінансові виклики: світовий досвід та українські реалії // Фінанси України. – 2009. – №1. – С.73-85.
9. Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання // Економіка України. – 2010. – №1 – С.4-18, №2 – с.4-13.
10. Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання // Економіка України. – 2010. – №2. – С.4-13.